

RIGÁN LÓRÁND

Repolitizált poliszok

Demeter M. Attila: *Republikanizmus, nacionalizmus, nemzeti kisebbségek*

Pro Philosophia: Kolozsvár, 2005.

Bár ő maga szinte egész életében idegen volt, *Politikájának* alighanem legtöbbet emlegetett szöveghelyén Arisztotelész mégiscsak kimondja: az ember társas lény, természeténél fogva közösségalkotó. Érteni is véljük eme kijelentését, még hozzá rendszerint úgy, mintha az individuum elsődlegességére vonatkozó modern elméleteink avítottas cáfolata volna. De ha a politika csupán afféle mesterkélt emberi alkotás, úgy az egyénnek valamilyen értelemben késznek, teljesnek kellene lennie már saját társadalmiságát megelőzően, és nem azokból a természetes emberi társulásokból nőne ki, amelyekbe egyébként születik. Mi sem furcsább azonban, mint hogy az individuum feltétlen módszertani elsődlegességének modern támogatói elvi vitába keverednek az olyan, tényleges egyénnel, akik valamely csoporthoz való tartozásukat önnön identitásuk szerves részének tekintik, és ennek politikai elismeréséről sem szívesen mondanának le.

Harmadik önálló kötetében, a politikai eszmetörténet és egyben az imént felvázolt vitahelyzet két meghatározó pillanata, az athéni demokrácia, valamint a francia forradalom vizsgálata után Demeter M. Attila éppen az ilyen egyének helyzetére tér ki, tehát azokéra, akik a mostani politikai gyakorlat által sem hagynák megfosztani magukat valódi politikai természetüktől, amely őket egyszersmind a mások nyelvileg és kulturálisan közvetített közelségébe helyezi. Az Európa keletibb felének problémáihoz nem szokott olvasó számára könyvének három főbb tartalmi egysége szinte találomra választottnak tűnhet. A szerző először

ismét a Forradalomról értekezik bővebben, ezután két, többé-kevésbé ismert magyar gondolkodót értelmez, végül pedig olyan angolszász politikai elméletírókra tér ki, mint Vernon Van Dyke, Chadran Kukathas és Will Kymlicka. A *Republikanizmus*-kötet három része mégis egyazon problémahelyzetben gyökerezik, melyet a bevezető fejezet nyomán a politika szerkezetváltásának nevezhetnénk.

Ugyanis a régebben divatba hozott utópikus elvárások és nagyszabású próféciaik ellenére a mai napig úgy tűnik, hogy a különböző csoportok által vallott eltérő világnézetek vitáját mégsem helyettesítette a dolgok szakértő igazgatása. Mi több, a politikum ígéretesnek hitt depolitizálásához képest egy némileg váratlan fejleménnyel kellett szembesülnünk, az eleve többes számban megfogalmazódó identitáspolitikákkal, melyek nemcsak a feministák, homoszexuálisok és egyéb társadalmi csoportok, hanem a nemzeti kisebbségek beszédmódján keresztül is egyre nagyobb nyilvános teret nyertek. Az ideológiai alapokon zajló, önkifejező politizálás ezen újjászületésének vagy inkább folyamatos aktualitásának a jelenségére felfigyelve számos kortárs nyugati elméletíró fedezte fel az úgynevezett etnopolitikat, amely egyben a jelenlegi kötet egyik alapmótvumát képezi. Még ha magához a szerzőhöz hasonlóan kisebbségben élő kritikai közösség tagjai számára ez a téma nem is számítana feltétlenül újnak, a nemzeti identitás problémáinak elsősorban a republikánus hagyomány Arisztotelésztől egészen a kommunitarista szerzőkig húzódó vonulatára építő megközelítése már bizvást eredetinek mondható, és nemcsak ebben a közegben.

A kötet első, történeti része egy, az európai nacionalizmus születési bizonyítványával kapcsolatos tézist fejteget, amelynek értelmében éppen az önmagát internacionalistának valló francia forradalom volt az az esemény, mely a modern nemzetet mint politikai entitást létrehozta, mivel a forradalmárok a politikai szuverenitás valódi letéteményesének tekintették azt, nyelvi homogenizációs stratégiáik által egyben erőteljes kulturális töltetet kölcsönözvén ennek a fogalomnak. Elutasítva a politikai reprezentáció elvét, akárcsak azokat a közvetítő intézményeket, amelyek partikuláris csoportidentitásokat és -érdekeket jeleníthetnek meg, a nemzeti szuverenitás jakobinus tana közvetve mintegy azonosította a társadalmat és az államot, komolyan megkérdőjelelvén magát a civil szféra legitimitását.

Paradox módon pontosan annak érdekében, hogy állam és egyén közé ne ékelődjenek holmi zavaró intézmények, szükséges uniformizálni

és centralizálni – hogy azután eszerint a forradalmár-logika szerint az emberek „szabadságra kényszerítettessenek” saját, egyéni érdekeiknek való alárendelődésük rabsága helyett. A demokrácia és a nacionalizmus közötti átjárószobának ily módon a nemzeti szuverenitás eszméje bizonyul, amelynek kiépítési terve a gyakorlatban nem más, mint asszimiláció, mert állítólag másként, különböző nyelveken beszélve egy lényege szerint kommunikatív és egyszersmind adminisztratív szempontból központosított demokrácia sohasem lehetne igazán működőképese.

Csak hogy a nemzeteszme korántsem elhanyagolandó gyakorlati haszna ellenére mégis csupán afféle jótékony absztrakció marad, amely iránt nemigen volna értelme őszinte lojalitást vagy akár bármi egyebet érezni. Hogyan fogja hát betölteni a szerepkört, melyre szánták? A probléma megoldására adott történeti válasz, ahogyan azt Demeter M. Attila a következőkben kimutatja, nem egyéb, mint az egyik legérdekesebb elméleti trükk, amit értelmiségi valaha végrehajtott: a nemzeti lényeg spiritualizálása vagy, amint azt egyszer Isaiiah Berlin megfogalmazta, az organikus modellnek a társadalom életére való alkalmazása. Ez a naturalizált absztrakció a későbbiekben a nemzetállam hivatalos legitimáló doktrínájává válik, a vele egyidejűleg színre lépő új kategória, a nemzeti kisebbségek szempontjából káros mellékhatásával, a beolvasztás politikájával egyetemben.

Felülírható-e az állami asszimilációs haditerv, amint azt a klasszikus liberálisok vélték, pusztán az illető csoporthoz tartozó egyének jogainak szavatolása által? Az előzetes eszmetörténeti következtetések levonása után Demeter M. Attila gondolatmenetének alapkérdése az lesz, hogy vajon ez a folyamatosan erősödő beolvasztási törekvés a liberalizmus hagyományos premisszáinak a talaján kielégítően ellensúlyozható-e.

Problémánk alaposabb vizsgálata végett a *Republikanizmus* középső, a kelet-európai nemzetállamok nyelvi nacionalizmusával foglalkozó része előbb Eötvös József eszméit taglalja. Márpedig, amint a szerző rámutat, a reformkori liberális államférfi saját, klasszikusan modern szellemi hátteréhez híven úgy vélekedett, nincsenek igazán nyomós indokaink külön politikai elismerésben részesíteni a kisebbségeket és ily módon úgymond mesterségesen konzerválni őket, hiszen az emberiség civilizatorikus haladása amúgy is a legtöbbjük eltűnéséhez vezet majd. Az effajta közösségek pusztai létezése önmagában még egyáltalán nem érték, hanem csak annyiban lesz azzá, amennyiben a haladás eszményének szolgálatába áll.

A szűklátókörűbb nyelvi nacionalizmusnak ezzel a „kozmozopolita” típusával szembeni, az első világháború végére tehető győzelme után Balogh Artúr, az interbellum időszakának alighanem legjelentősebb magyar kisebbségjogásza egy, az előbbtől igen eltérő liberális megoldást javasolt a nemzeti kisebbségek mindenkor nyugtalanító kérdésére. Jelen-tősen lazítván a liberális hagyomány alapelvein, az erdélyi gondolkodó amellet érvelt, hogy a nemzeti szuverenitás francia receptje, amelynek értelmében a többség akarata bízvást tekinthető közakarattal, csupán etnikailag homogén államokban érvényes (már ha egyáltalán volnának ilyenek), s hogy ennél fogva a kisebbségi csoportoknak újfajta, önálló jogalannyá kellene válniuk. Amint az a vonatkozó fejezetből kiderül, utólag Balogh jelentősen változtatni fog ezen az álláspontján: a kisebbségi jogokat immár óvatosabban inkább az egyéniek egyfajta kiegészítésének, mintsem önálló kollektív jogoknak tekinti.

Könyve záró részében Demeter M. Attila a kérdéskörre vonatkozó friss angolszász elméleti irodalom áttekintését nyújtja, mellesleg valódi argumentációs eszköztárat importál ezzel a kulturális, valamint a kollektív jogok védelmében, anélkül, hogy azok bírálóit figyelmen kívül hagy-ná. (Itt említenék meg, hogy a kötet egyik legfontosabb erénye éppen az a mód, ahogyan mindvégig tartózkodik a kísértéstől, hogy a nemzeti kisebbségek valamiféle önigazoló ideológiáját nyújtsa, és ehelyett a kisebbségi nacionalista diskurzus csapdáit elegánsan megkerülve néha szívesebben marad aporetikus, semhogy pártossá legyen – ezáltal egyébként hű marad a legjelesebb politikafilozófiai hagyományhoz.)

Gondolatmenete harmadik nagyobb lépésében a szerző először fel-vázolja a szabadság különféle társadalmi csoportokra való, identitáspoli-tikák által szorgalmazott kiterjesztésének visszas következményét, jele-sül azt, hogy e folyamat egyben a szabadság behatárolásához is vezet más csoportoknak és egyéneknek a vonatkozásában, akiknek ezután kötele-sége lesz tiszteletben tartani, mi több, tevételesen garantálni ezeket az újabb jogokat. Ennél fogva a személyes, valamint a csoportidentitás meg a hagyományosan liberális országokban sem, sőt éppen azokban nem marad meg a negatív szabadság állami beavatkozás által érintetlen ügyé-nek, ahogy azt a liberális politikai filozófián belül eredetileg elgondolták. Így aztán a személyes moralitás és a politikum területe közötti határ-vonal fokozatosan elhalványul, a hatalomnak a különböző világnézetek iránti semlegessége pedig egyre problematikusabbá lesz, amennyiben

a neoliberais identitáspolitikai megköveteli tőle, hogy ezeket illetően is törvénykezzék. Más szempontból azonban, éppen ellenkezőleg, a hagyományos liberalizmus egyik főbenjáró hiányosságának számít az, hogy csupán kétszintes, egyénből és államból összetett modellben gondolkodik, figyelmen kívül hagyva a nemzeti kisebbségeket és más közösségeket, amelyekről pedig önálló egységekként, és így a tényleges egyénekhez hasonló jogalanyokként gondolkodhatunk, annál is inkább, hogy számos olyan egyéni jogunk van, amit valójában csupán egy közösség tagjaként gyakorolhatunk.

Ezzel a hagyományos elméleti keretet módosító javaslattal szemben felhozható ugyan, hogy az identitáscsoportok mégsem annyira stabil, homogén entitások, hogy az egyén boldogulásához szükséges eszközt képeznek csupán, és hogy sok esetben csak saját elitjeik érdekeit szolgálják, de ugyanakkor több olyan állami fogásról tudunk (a lakosság migrációjának bátorítása, a hivatalos nyelv politikája stb.), amelyek, habár az egyén irányában látszólag teljesen tisztelettudóak, kulturális és nemzeti identitásával szemben mégis megsemmisítő hatást fejtenek ki. Ebben az összefüggésben azonban, vagyis a kollektív jogok kapcsán a szerző számos lehetséges fenntartást és dilemmát is megemlít – így többek között olyan kérdéseket, hogy vajon nem instrumentalizáljuk-e a kultúrát azáltal, hogy megőrzését pusztán az egyének jólétéhez szükséges feltétel gyanánt szorgalmazzuk; hogy esetleg a kollektív jogok nem kerülnek-e feloldhatatlan konfliktusba a jogegyenlőség elvével; hogyan határozhatók meg az ilyesfajta jogok alanyai, és nem utolsó sorban mihez kezdünk majd ezen az alapon a non-liberális közösségekkel.

Jóllehet a maga következetes problémaközpontúságánál fogva a *Republikanizmus, nacionalizmus, nemzeti kisebbségek* elsősorban inkább aktuális politikafilozófiai dilemmáknak a könyve, a szerző opciója mégiscsak világos. Demeter M. Attila a felvetett kérdések republikánus megközelítését javasolja, amelynek kétségtelen előnye, hogy a kellő tekintettel lehet arra az újra felismert arisztotelészi igazságra, hogy valamely közösséghez való tartozásunk legalábbis egyik fontos összetevőjét, ha ugyan nem egyenesen alapját képezi tulajdon emberi természetünknek és ily módon a méltóságunknak is. Hozzájárul így ez a kötet magához a politika újrapolitizálásához, sőt hozzásegítheti a szerző alighanem kedvenc filozófusa által leírt különös élőlényt, a *zoon politikont*, hogy a maga helyét a nemzetállamok korában újra megtalálja.

